

Авторлар туралы ақпарат:

Бакытжан Жақыпов – негізгі автор, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Қылмыстық процесс» кафедрасы, Қазақстан Республикасы Ішкі істер Министрлігінің Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: bahyt.al@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4713-0091>

FTAMP 10.79.37

DOI 10.47649/vau.2022.v66.i3.12

ӘОЖ 343.13

М. Кулбаева^{1*} , А. Мухамедина¹

¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы

*e-mail: kulbai@mail.ru

ТЕРГЕУ СУДЬЯСЫ СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ПРОЦЕСТІК ШЕШІМДЕРІН САНКЦИЯЛАУ КЕЗІНДЕ СОТ БАҚЫЛАУЫ МЕН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ ТУРАЛЫ

Андатпа.

Мақалада сотқа дейінгі тергеу сатысындағы сот бақылауы мен прокурорлық қадағалаудың арақатынасы мәселелері қарастырылады. Автор бақылау-қадағалау қызметінің нысандары мен әдістерін тұтастай талдайды, прокурорлық қадағалау мен сот бақылауының мақсаттары мен міндеттерін ажыратады. Тергеу әрекеттерін санкциялау кезінде прокурорлық қадағалауды болдырмау және болдырмау шараларын қолдану кезінде қосарланған санкциялаудың орындылығы мәселелеріне ерекше назар аударылады. Автор прокуратура мен тергеу сотының қызметін құқықтық дауды болдырмау үшін және сотқа дейінгі тергеу сатысында айыпталушы күдіктілердің құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру мақсатында қылмыстық-процестік бұлтартпау шараларына санкция беру мәселелері бойынша дұрыс бөлу қажеттігі туралы дәлелдер келтірді.

Бұдан басқа, 2021 жылдың 27 желтоқсанында қабылданған «Құқық қорғау органдары, прокуратура және сот арасындағы өкілеттіктер мен жауапкершілік аймақтарын ажырата отырып, үш буынды модельді енгізу мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңын қамтитын осы бағыттағы жаңа тенденцияның маңыздылығы атап өтілді, сондай-ақ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару кодекстерін бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы, ол қазір құқықтық шеңберде белсенді талқылануда және жақын арада оны қабылдау жоспарлануда.

Негізгі сөздер: сот бақылауы, тергеу судьясы, прокурорлық қадағалау, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, санкциялау, процестік шешімдер.

Кіріспе.

ҚР Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы сотқа дейінгі тергеп-тексеру және қылмыстық сот төрелігін жүзеге асыру кезінде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мәселесінің маңыздылығын атап өтті. Ағымдағы жағдайды талдау әлі күнге дейін адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету

мәселелерінде ведомстволық көрсеткіштердің басым болып отырғанын көрсетеді, бұл жағдай тергеу, прокуратура мен сот арасындағы өкілеттіктері мен жауапкершілік шектерінің арасында нақты қырлардың болмауымен байланысты болып табылады.

Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету проблемаларын тиімді шешудің оңтайлы құқықтық тетігі ретінде 2022 жылдан бастап ЭЫДҰ елдерінің халықаралық тәжірибесіне негізделген полицияның, прокуратураның және соттың өзара іс-қимылының үш буынды қылмыстық моделін кезең-кезеңімен енгізу ұсынылды [1].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің үш буынды моделін енгізу, біздің ойымызша, қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатысында іс жүргізу бақылауы мен қадағалауы нысандарының арақатынасының орын алған қайшылықтарын жоймайды, өйткені ҚР ҚПК белгілеген оларды іске асыру құралдары олардың тағайындалуының бірыңғай үрдісіне орай өзара тығыз байланысты, ал кейбір жағдайларда бірін-бірі қайталайды. Жүйелі көзқарас тұрғысынан біз қарайтын бақылау және қадағалау субъектілерінің бірыңғай мақсаты бар – бұл сотқа дейінгі сапалы және объективті іс жүргізу үшін жағдайларды қамтамасыз ету. Қылмыстық процестің осы кезеңіндегі өкілеттіктерді ұтымды бөлу тергеу судьясына да, прокурорға да, тергеу органдары бөлімшесінің бастығына да ортақ міндетті – қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді ұжымдық шешуге өз үлесін қосуға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Жалпы, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бақылау-қадағалау қызметі – бұл қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың іс-әрекеттерінің Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі (ҚР ҚПК) нормаларына сәйкестігін бақылау мен қадағалауды іске асырудың, ал бұзушылықтар анықталған кезде оларды кейіннен жоюдың тұтас тетігі.

Біздің ойымызша, прокурорлық қадағалау немесе сот бақылауының қажеттілігі мен шектері тұрғысынан емес, керісінше, сотқа дейінгі тергеу сатысында сот бақылауы мен прокурорлық қадағалау қандай оңтайлы арақатынаста болуы керек деген мәселе бойынша талқылаған жөн. Бұл мәселедегі мұндай ұстаным анағұрлым қолайлы, өйткені қолданыстағы түбегейлі артықшылықтар жетілмеген және ұтымдылыққа ие емес.

Көбінесе, теорияда процестік бақылау мен қадағалаудың формалары мен әдістері әрдайым дұрыс анықталмайды. Бұл әдіс шындықты теориялық және іс жүзінде игеруге мүмкіндік беретін әдіс деп санаймыз, ал форма бақылау-қадағалау қызметінің мазмұны мен ұйымдастырылуын көрсетеді.

Процестік бақылау мен қадағалаудың нысандары мен әдістерін жақсы түсіну үшін олардың әрқайсысында жеке-жеке толығырақ тоқтаған жөн.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ғылыми танымның диалектикалық әдісі проблеманы объективті және жан-жақты зерттеудің негізгі әдісі ретінде жасалды, оның көзқарасы бойынша зерттеу объектісі мен пәні бір-бірінен оқшауланбай, басқа құқықтық және әлеуметтік құбылыстармен өзара байланысты сот-бақылау институттары мен қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын дамытудың жалпы заңдылықтары аясында қарастырылды.

Зерттеу барысында мынадай арнайы әдістердің кешені пайдаланылды: проблеманы жүйелік-құрылымдық, формальды-құқықтық және логикалық талдау; ұлттық заңнаманың тиісті нормаларын және оны қолдану практикасын сараптамалық бағалау; құқықтық нормаларды

түсіндіру; салыстырмалы-құқықтық зерттеу; зерттелетін проблемаларға тұжырымдамалық тәсілдерді сындарлы-сыни талдау; прокурор болып сайлау мәселелері бойынша тәуекелдер мен шығындарды құқықтық модельдеу және тергеу судьясының осындай қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларын санкциялауы.

Нәтижелер және оларды талқылау.

(ҚР ҚПК) 58-бабының 1-бөлігіне сәйкес прокурор – бұл белгіленген өкілеттіктер шегінде қылмыстық процестің барлық сатыларында заңдылықты қадағалауды жүзеге асыратын адам [2]. Бекітілген өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде прокурор тәуелсіз және тек заңға бағынады. Прокурорлық қадағалау ҚР Конституциясына және «Прокуратура туралы» ҚР Заңына сәйкес жүзеге асырылады және мемлекеттік қызметтің дербес және ерекше саласы болып табылады. Прокурор заңдардың дәлме-дәл және біркелкі қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады, Қазақстан Республикасы аумағының шегінде барлық нормативтік құқықтық актілердің заң бұзушылықтарын анықтау жөнінде шаралар қолданады.

Айта кету керек, сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында прокурордың рөлі екі бағытта көрсетілген: біріншіден, прокурор мемлекет атынан сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асырады; екіншіден, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының (анықтау және тергеу органдарының) қызметін қадағалауды жүзеге асырады. Яғни, прокурордың өкілеттіктері қадағалауға да, қылмыстық қудалауға да қатысты болуы мүмкін.

Прокурордың қызметі мемлекеттік және қоғамдық мүдделерді қамтамасыз етуде көрінетін қоғамдық болып табылады.

Прокурордан айырмашылығы, тергеу судьясының қызметі қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатысына қатысушылардың заңды мүдделерін сотқа дейінгі тергеу органдары мен прокурордың бұзушылықтарынан қорғауға, сондай-ақ қылмыстық істерді тергеу кезінде заңдардың бұзылуын азайтуға бағытталған.

Тергеу судьясы тұлғасында сот бақылауы институтын енгізудің мақсаты, ең алдымен, тергеу соты ведомстволық мүдделермен байланысты емес және сотқа дейінгі тергеуде жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің сенімді кепілі болып табылатын тәуелсіз орган болып табылады.

Сот бақылауының кеңеюінің күтілетін нәтижесі прокурорлық қадағалаудың қисынды түрде ығыстырылуы болды. Бірақ тергеу сотының қызметі сотқа дейінгі тергеу органдары қабылдаған шешімдердің заңдылығына әсер етсе де, қылмыстарды тергеу жөніндегі барлық қызметті толығымен қамтымайтынын атап өткен жөн. Ол қылмыстық процеске қатысушылардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты мәселелерді ғана қозғайды және сотқа дейінгі тергеп-тексеруде тұрақты жұмыс істейтін прокурорлық қадағалауды ешбір жағдайда алмастырмайды.

А.А. Әмірғалиевтің пікірінше, сот бақылауының кеңеюі сотқа дейінгі тергеуде адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғауды және сақтауды екі есе арттыруға мүмкіндік берді [3]. Сонымен қатар, оларға прокурорлық қадағалау мен сот бақылауын олардың алдында тұрған міндеттер бойынша ажырату ұсынылады. Бөлінген міндеттер толық емес, бірақ бақылау және қадағалау органдарының сипаттамаларын неғұрлым айқын көрсетуге қызмет ететінін ескере отырып, ол прокурорлық қадағалаудың келесі міндеттерін бөліп көрсетуді ұсынады:

- сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары процестік шешімдер қабылдаған кезде заңдылық қағидатын қамтамасыз ету;
- заңды бұзуға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және оларды жою бойынша тиісті шаралар қолдану;
- заңды бұзудың алдын алу бойынша профилактика жүргізу;
- қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатыларында қылмыстың жай-күйі туралы анық статистикалық мәліметтермен, тергеу жұмысы, анықтау және прокурорлық қадағалау туралы мәліметтермен қамтамасыз ету.

Сот бақылауының міндеті ретінде автор конституциялық құқықтар мен бостандықтарды негізсіз шектеуден қорғауды және ҚР ҚПК-ні дұрыс қолдану мен түсіндіруді атайды [3].

А.А. Әмірғалиевтің келтірілген көзқарасын біз прокурорлық қадағалау мен сот бақылауының жалпы мақсаты – сотқа дейінгі сатыда заңдылықты қамтамасыз ету, ал автор келтірген міндеттер аталған мақсатқа түрлі құзыреттіліктермен міндеттерді шешу арқылы қолжеткізілетінін көрсетеді. Мұндай бөлу бізге оларға қолжеткізу мен шешудің ең тиімді әдісі болып көрінеді.

А.М. Баранов прокурорлық қадағалау мен сот бақылауын бір бақылау функциясына біріктірген дұрыс деп санайды, олардың арасында ешқандай айырмашылық жоқ. Соған қарамастан, ол сот бақылауын және прокурорлық қадағалауды тағайындаумен келіседі, ол сот бақылауының эпизодтық жағдайларды қоспағанда, жүйелілік, әмбебаптылық және объективтілік белгілерімен сипатталуы керек екендігіне назар аударады [4].

Астрахань қаласының прокуроры А.В. Петровтың пікірі қызықты болып көрінеді, ол прокурор мен судьяның бақылау-қадағалау өкілеттіктерін тағайындау туралы айтқан кезде «сот бақылауды тек сотқа дейінгі тергеу органдарының бастамасы бойынша немесе мүдделі тұлғалардың шағымы бойынша жүзеге асырады, өйткені нақты өтініштер немесе шағымдар келіп түседі, ал прокурордың қадағалауы тұрақты және үздіксіз. Сот бақылауына объективті тән қызмет ету заңдылықтарына байланысты ол прокурорлық қадағалауды алмастыра алмайды және алмастырмауы тиіс» [5].

Концептуалды аппаратқа жүгінсек, қадағалау және бақылау терминдері семантикалық жағынан ұқсас екенін атап өткен жөн. Бірақ олардың арасын ажыратудың нақты критерийлері жоқ, ал құқық қолдану тәжірибесінде олар бірдей ұғымдар ретінде шартты түрде қолданылады. Алайда, біз олардың мазмұнындағы кейбір айырмашылықтарды анықтауға тырысамыз.

Біріншіден, қадағалау үнемі жүзеге асырылатын қызметке, ал бақылау жеке тексеру өкілеттіктеріне қолданылатындығына назар аудару керек. ҚР ҚПК 193-бабының 1-бөлігіне сәйкес қадағалауға қылмыстық құқық бұзушылық туралы хабарлама тіркелген сәттен бастап және прокурор айыптау актісін жасағанға дейін оны үздіксіз іске асыру сияқты белгі тән деп айтуға болады, бұл сот бақылауына тән емес. ҚР ҚПК-нің 55-бабы тергеу сотының бақылау өкілеттіктеріне қатысты шектеулі тізбені белгілейді.

Екіншіден, қадағалау қызметі объектісінен белгілі бір бөлінуді болжайды және жүйенің ішінде жүзеге асырылуы мүмкін бақылаудан айырмашылығы сырттан жүзеге асырылады.

Үшіншіден, бақылауды жүзеге асыру кезінде оны жүргізетін субъект барлық тексерілетін және қабылданатын шешімдерге жауап береді, мысалы, тергеу судьясы бұлтартпау шарасын санкциялау туралы шешім қабылдайды, қадағалау барысында бұл қарастырылмаған.

Төртіншіден, бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамның заңсыз және негізсіз шешімдерді өз бетінше жоюға құқығы жоқ және қадағалауды жүзеге асыратын және осындай өкілеттіктерге ие лауазымды адамға жүгінуге мәжбүр. Бірақ сонымен бірге қадағалаудың тікелей мақсаты бұзушылықты түзету емес, сондықтан қадағалау бұзушылықтарды анықтауға бағытталған және бақылау бұзушылықтарды жоюды мақсат етеді.

Қадағалау қызметінің белгілі бір параметрлерінің болуымен сипатталады, ал бақылау аймағында шектеулер жоқ. Басқаша айтқанда, прокурор қадағалауды жүзеге асыра отырып, қылмыстық іс жүргізу қызметін заңға сәйкестігін тексереді және қадағалаудағы органдар мен адамдардың қызметіне араласуға өкілеттігі жоқ. Сот бақылауын жүзеге асыру кезінде нормативтік актілердің орындалуы тексеріліп қана қоймайды, сонымен қатар қылмыстық іс жүргізу қызметінің сапасы және сотқа дейінгі тергеу сатысында қолданылатын құралдар мен әдістердің орындылығы бағаланады.

Қазақстан Республикасында сот бақылауын кеңейту ғалымдардың алдына прокурорлық қадағалау мен сот бақылауының арақатынасы мәселесінде жаңа міндеттер қойды, бұл мәселені азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен заңды мүдделеріне кепілдік беруге арналған халықаралық нормалар мен ұлттық құқық нормалары негізінде шешу үрдісін белгіледі. 2017 жылы осындай дамудың алғашқы нәтижесі прокурорлық қадағалауды ығыстыру және неғұрлым құқықты шектейтін бұлтартпау шаралары мен тергеу әрекеттерін бақылаудың сот моделіне біртіндеп көшу болды.

Тергеу сотына кең өкілеттіктер беру, прокурордың өкілеттіктерін шектесе де, санкциялар беру және т.б. сияқты оның алғашқы қадағалау қызметінде көрінетін сияқты, бірақ бұл прокурорлық қадағалауды сот бақылауына ауыстыруды білдірмейді. Керісінше, бұл заңдылықтың қосымша кепілі болып табылатын және адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғауға кең мүмкіндіктер беретін сот рәсімдерінің бәсекелестік принципін жүзеге асырудың еркін алаңын жасайды.

Тергеу судьясы мен прокурордың өкілеттіктері қиылысатын, ал кейбір жағдайларда қайталанатын осындай істердің бірі процестік мәжбүрлеу шараларын санкциялау рәсімі болып табылады.

ҚР ҚПК 55-бабына сәйкес тергеу судьясы сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында қылмыстық іс бойынша күдіктілердің (айыпталушылардың) құқықтары мен бостандықтарын елеулі түрде шектейтін мынадай процестік мәжбүрлеу шараларына: күзетпен ұстауға, ұйқамаққа алуға, лауазымынан уақытша шеттетуге, жақындауға тыйым салуға, экстрадициялық қамауға алуға, кепілге, мүлікке тыйым салуға, сондай-ақ жоғарыда саналмағандарды ұзартуға санкция береді.

Прокурорлық қадағалау жоғарыда көрсетілген процестік мәжбүрлеу шараларын санкциялау кезінде жүзеге асырылады, бұдан басқа, ҚР ҚПК 106-бабының 1-бөлігіне сәйкес, егер санкциялау процесінде заңдылық қағидатын бұзушылықтарды анықтаса, прокурор қаулыға, тергеу судьясының санкциясына өтінішхат келтіруге құқылы.

Процестік мәжбүрлеу шаралары сотқа дейінгі тергеп-тексерудің неғұрлым құқықтық шектеуші институтымен сипатталады, сондықтан, біздің ойымызша, заң шығарушының прокуратура тарапынан да, тергеу соты тарапынан да «қосарланған санкциялауды» белгілеуі әбден орынды.

Күзетпен ұстау, ұйқамақ және басқа да құқық шектейтін бұлтартпау шаралары сияқты бұлтартпау шараларына санкция беру кезінде тергеу сотының үстемдігін кемітпей, прокурор тарапынан қадағалауды күшейту күдіктілердің (айыпталушылардың) конституциялық құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің ажырамас бұзылу тәуекелдерін барынша азайтады деп санаймыз.

Екінші жағынан, ҚР ҚПК-нің «қосарланған санкция беру» туралы нормаларының ережесі, біздің ойымызша, тергеу судьясының санкциясымен жүргізілетін тергеу әрекеттерін санкциялауға қатысты орынсыз. ҚР ҚПК оларды санкциялау тәртібіне қатаң талаптар қойып отыр. Қосымша рәсім сотқа дейінгі тергеп-тексерудің, ең алдымен дәлелдемелер жинау үшін қажетті бағалы уақытын алатын болады.

Біздің ойымызша, тергеу әрекеттерін санкциялау жағдайында күдіктінің (айыпталушының) құқықтары мен бостандықтарын шектеу іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын қолдану сияқты айқын емес. Бұл әрекеттердің мақсаттары гипотетикалық. Көбінесе бұл әрекеттер жедел және құпия болуы керек. Сондықтан құжаттарды, анықтамаларды жинауда, прокурормен қаулыларды келісуде, қысқа мерзімдерді сақтауда, прокурордың санкциялауды келісуден бас тартуында және басқа да жағдайларда көрінетін қосымша қымбат бюрократиялық процедураларды құрумен емес, прокурорлық қадағалаудың жалпы әдістерімен ғана шектелген жөн. Қазірдің өзінде әлеуметтік қауіпті зардап шеккен жәбірленуші үшін одан да үлкен құқықтық шектеулер елшілердің істері.

Біздің ойымызша, тергеу әрекеттеріне санкция берілген жағдайларда күдіктінің (айыпталушының) құқықтары мен бостандықтарын шектеу іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын қолдану кезіндегідей айқын емес. Бұл әрекеттердің мақсаттары гипотетикалық болып табылады. Көбінесе бұл әрекеттер жедел және құпия болуы керек. Сондықтан, бұл жерде құжаттар, анықтамалар жинау, прокурормен келісу, қысқа мерзімдерді сақтамау, прокурордың санкцияны келісуден бас тартуы және басқа да нюанстар арқылы көрінетін қосымша қымбат бюрократиялық процедураларды құрумен емес, прокурорлық қадағалаудың жалпы әдістерімен ғана шектелген жөн. Қазірдің өзінде қоғамдық тәртіптен зардап шеккен жәбірленуші үшін одан да үлкен құқық шектеулерін тудыратын нюанстар – қауіпті әрекет.

Осыған байланысты біз көрнекті процессуалист ғалым В.В. Калницкийдің пікірімен келісеміз, ол «сот практикасы тергеушінің шешімдері мен іс-әрекеттеріне шағымдану институтының салыстырмалы түрде жоғары тиімділігін көрсетті, керісінше, тергеу іс-әрекеттерін жүргізуге рұқсат алу және соттың рұқсатынсыз ерекше жағдайларда жүргізілген тергеу іс-әрекеттерінің заңдылығын тексеру сот тәртібінің іс жүзінде толық дәрменсіздігі. Бұл қатаң тұжырым сот бақылауының қалыптасуының бастапқы кезеңіндегі қателіктермен емес, соттың осындай қызмет түріне тән органикалық ерекшеліктерімен алдын ала анықталған».

Тергеу әрекеттерінің өндірісін сот бақылауы тиімсіз деген пікірді тергеу әрекеттерінің көпшілігінің нақты заңдылығы туралы дәлелмен жоққа шығаруға болмайды. Сонымен бірге бұзушылықтардың болмауы, сондай-ақ соттың «еңбегі» емес, іс-әрекеттің заңдылығын қамтамасыз еткен тергеу және прокурорлық қадағалау органдарының өзін-өзі бақылауы. В.В. Калницкий мұндай жағдайларда сот іс-әрекеттері есебінен заңдылық сақталмайды деп санайды, «сот бұл жерде ештеңе жоқ, өйткені ол жағдайды зерттемеді, тек өзінің жоғары атымен шешімге «қол қойды». Сотқа берілуі мүмкін ең үлкен рөл – заң бұзушылықтардың жалпы алдын-алу, шешімдер мен әрекеттерді заңсыз деп танудың ықтимал мүмкіндігі» [6].

Шын мәнінде, тергеу соты «ықтималдық деңгейінде» мәселелерді шешуге және қылмыстық қудалауға жанама түрде қатыса отырып, жеке мәселелерді шешуде бастамашылдық танытуға тән емес. Шағым беру институты арқылы тергеу әрекетінің дұрыстығын тексерген жөн.

Осылайша, біз барлық жағдайларда «Қос санкция» жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тұрғысынан қолайлы емес деп айта аламыз. Егер бірінші жағдайда, процестік мәжбүрлеу шараларына жүгінген кезде, бұл күдікті (айыпталушы) үшін оң бастама болуы мүмкін, ал екінші жағдайда, тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде, осы қылмыстық процеске қатысушы үшін құқықтарға қосымша шектеулер жасай отырып, жәбірленушінің мүдделеріне одан да көп зиян келтіруі мүмкін.

2022 жылы ҚР ҚДЖК-ге «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару кодекстерін бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңының жобасымен тергеу Сотынан тергеу іс-қимылдарына санкция беруді (келісу нысанында) прокуратураға беру бөлігінде енгізілетін түзетулер біздің ойымызша, құрамында рационалды астық бар.

Сонымен қатар, біз тергеу судьясының кепілге санкция беру, мүлікке тыйым салу, жақындауға тыйым салу және прокуратура органдарының қарауына уақытша шеттету жөніндегі өкілеттіктерін беру бөлігінде заң шығарушының ұстанымын қолдаймыз.

Сотқа дейінгі іс жүргізуді тікелей және фронтальды сот бақылауы арқылы қылмыстық процесте жеке құқықтарды қорғаудың прогрессивті идеясын абсолюттеу мүмкін емес шығар. Сот процедурасы құқықтық дауды шешудің ең жетілдірілген түрі екенін ұмытпаңыз, ал қатысушылардың құқықтарын елеусіз шектейтін іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын санкциялау процедуралары немесе тергеу әрекеттерін санкциялау тергеу судьясын мәселені терең зерттемей өз ұстанымын білдіруге, қателіктер жіберуге мәжбүр етеді, бұл сәйкесінше тергеу сотының мәні мен беделін еріксіз төмендетеді.

Сонымен бірге, жеке тұлғаның Конституциямен кепілдендірілген құқықтары мен бостандықтарын айтарлықтай шектейтін, мысалы, қамауда ұстау, үй қамағына алу сияқты бұлтартпау шараларын сот бақылауы өте маңызды болып көрінеді.

Талқыланатын проблеманың ретроспективті жағына жүгінсек, Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесінің даму тарихында прокуратураның сот бақылауының жан-жақты институтын қабылдамауы байқалады. Айта кету керек, прокуратура органдары келтірген кейбір дәлелдер Қазақстан Республикасында осы институттың қалыптасуының басында да абсолютті сот санкциясына қарсы бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Мысал ретінде, 2001-2011 жылдар аралығында ҚР Президенті жанындағы құқықтық саясат жөніндегі кеңестің қамауға алуға санкция беру мәселелері жөніндегі отырысында осы лауазымды атқарған ҚР Бас прокурорының бұрынғы орынбасары А.Қ. Дауылбаевтың баяндамасы келтірілген. Төмендегі 2005 жылғы жағдай бойынша ҚР Заңдары негізінде прокуратура органдарының дәлелдері келтірілген [7].

Атап айтқанда, тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасы демократиялық және құқықтық мемлекет қағидаттарына сәйкес келетін қылмыстық сот ісін жүргізудің осындай жүйесін құру үшін бұрын-соңды болмаған шаралар қабылдағаны атап өтілді. Бұл бағыттағы алғашқы қадамдар 1994 жылғы Мемлекеттік құқықтық реформа бағдарламасында жасалды [8].

Сотты, прокуратураны және қылмыстық қудалау органдарын одан әрі реформалау, оның пікірінше, сотқа дейінгі және сот ісін жүргізу нысандарын ажыратуда, айыптаудың барлық элементтерін сот қызметінен шығаруда, қылмыстық процестің алғашқы кезеңдеріндегі іс жүргізудің заңдылығы мен негізділігіне сот бақылауын кеңейтуде, сот пен прокуратураны тергеу мен анықтаудан бөлуде көрінеді. Сонымен қатар, прокуратура қызметіндегі негізгі бағыттар қылмыстық істерді анықтау мен тергеудің заңдылығын қадағалау, сондай-ақ заңда белгіленген жағдайларда, шектерде және тәртіппен қылмыстық қудалау болуы тиіс.

Қорытынды.

Осылайша, барлық жағдайларда «қос санкциялау» жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тұрғысынан қолайлы емес деп айта аламыз. Егер бірінші жағдайда, процестік мәжбүрлеу шараларына жүгінген кезде, ол күдікті (айыпталушы) үшін оң бастама болуы мүмкін болса, екінші жағдайда, тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде қылмыстық процестің осы қатысушысы үшін құқықтарға қосымша шектеулер жасай отырып, жәбірленушінің мүдделеріне одан да көп зиян келтіруі мүмкін.

Қылмыстарды тергеу кезінде заңдылықтың кепілдіктерін, ең алдымен, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жүйесіндегі прокурорлық қадағалау мен сот бақылауының артықшылықтарының ақылға қонымды үйлесімі қылмыстық процесте қоғамдық және жеке мүдделерді қамтамасыз етуге, сондай-ақ сот ісін жүргізуге барлық қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға жақсы ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы [Электрондық ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (қаралу уақыты: 10.06.2022)
- 2 2014 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі [Электрондық ресурс] — URL: https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protsessualnyj_kodeks/140.htm (қаралу уақыты: 20.07.2022)
- 3 Әмірғалиев А.А. Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізудегі сотқа дейінгі сатылардағы сот бақылауы, прокурорлық қадағалау және ведомстволық іс жүргізу бақылауы арақатынасының өзекті мәселелері [Электрондық ресурс] — URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2018/Pravo/11_131533.doc.htm (қаралу уақыты: 10.07.2022)
- 4 Баранов А.М. Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудегі заңдылықты қамтамасыз ету құралдарының жүйесі. РФ Қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормалары мен институттарын жетілдіру [Электрондық ресурс] — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/baranov-a-m-obespechenie-zakonnosti-v-dosudebnom-proizvodstve-po-ugolovnym-delam-monografiya-omsk-omskaya-akademiya-mvd-rossii> (қаралу уақыты: 10.07.2022)
- 5 Петров А.В. Прокурорлық қадағалаудың сот және ведомстволық бақылаумен арақатынас [Электрондық ресурс] — URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/70527-sootnoshenie-prokurorskogo-nadzora-sudebnym-vedomstvennym-kontrolem> (қаралу уақыты: 17.07.2022 ж.)
- 6 Кальницкий В. Ресей Федерациясының ҚІЖК 165-бабы бойынша тергеу әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігін сот бақылауы тиімді емес. «Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізудегі процестік бақылау: қазіргі заманғы проблемалар мен даму перспективалары» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. — Алматы. — 2020. — Б. 112-114
- 7 ҚР Президенті жанындағы құқықтық саясат жөніндегі кеңестің мұрағаттық материалдары. Ғылыми консультанттың, ҚР Президенті жанындағы құқықтық саясат жөніндегі кеңестің бұрынғы мүшесі (2003-2007 жж.) з. ғ.д., профессор А.Н. Ахпановтың мұрағаты. — 2019. — 126 б.

8 Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы Құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы» Қаулысы, 1994 жылғы 12 ақпан №1569 [Электрондық ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001569> (қаралу уақыты: 17.07.2022 ж.)

О СООТНОШЕНИИ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ И ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ПРИ САНКЦИОНИРОВАНИИ СЛЕДСТВЕННЫМ СУДЬЕЙ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ РЕШЕНИЙ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы соотношения судебного контроля и прокурорского надзора в стадии досудебного расследования. Автор анализирует формы и методы контрольно-надзорной деятельности в целом, разграничивает цели и задачи прокурорского надзора и судебного контроля. Особое внимание обращается вопросам целесообразности двойного санкционирования при применении мер пресечения и исключения прокурорского надзора при санкционировании следственных действий. Автором приведены доводы о необходимости правильного распределения функции прокуратуры и следственного суда по вопросам санкционирования мер уголовно-процессуального пресечения, чтобы избежать правового спора и в целях гарантирования прав и свобод подозреваемых, обвиняемых в стадии досудебного расследования.

Кроме того, отмечается важность нововведений, которая содержит в себе Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам внедрения трехзвенной модели с разграничением полномочий и зон ответственности между правоохранительными органами, прокуратурой и судом» от 27.12.2021 г., а также Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам оптимизации уголовного законодательства с одновременной коррекцией Уголовно-процессуального и Уголовно-исполнительного кодексов», который сейчас активно обсуждается в правовом кругу и в скором времени планируется его принятие.

Ключевые слова: судебный контроль, следственный судья, прокурорский надзор, досудебное расследование, санкционирование, процессуальные решения.

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN JUDICIAL CONTROL AND PROSECUTORIAL SUPERVISION WHEN AN INVESTIGATING JUDGE AUTHORIZES PROCEDURAL DECISIONS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES

Abstract.

The article deals with the relationship between judicial control and prosecutorial supervision at the stage of pre-trial investigation. The author analyzes the forms and methods of control and supervisory activities in general, differentiates the goals and objectives of prosecutorial supervision and judicial control. Particular attention is paid to the expediency of double authorization in the application of preventive measures and the exclusion of prosecutorial supervision in the authorization of investigative actions. The author presents arguments about the need for the correct distribution of the functions of the prosecutor's office and the investigative court on the issues of authorizing measures of criminal procedural restraint in order to avoid a legal dispute and in order to guarantee the rights and freedoms of suspects accused at the stage of pre-trial investigation.

In addition, the importance of the innovation is noted, which contains the Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the implementation of a three-tier model with the delimitation of powers and areas of responsibility between law enforcement agencies, the Prosecutor's Office and the court» dated 27.12.2021 as well as the Law «On Amendments and Additions to some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the optimization of criminal legislation with simultaneous correction of the Criminal Procedure and Penal Enforcement Codes», which is now being actively discussed in the legal community and is planned to be adopted soon.

Key words: judicial control, investigative judge, prosecutorial supervision, pre-trial investigation, sanction, procedural decisions.

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniń 2021 jylǵy 15 qazandaǵy № 674 Jarlyǵymen bekıtilgen Qazaqstan Respublikasynyń 2030 jylǵa deingı qúqyqtyq saiasat tıjyrymdamasy. [Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by Decree No. 674 of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021]. Available at: — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> [in Kazakh] (accessed: 10.10.2021)
- 2 2014 jylǵy 4 şildedeǵı Qazaqstan Respublikasynyń Qylmystyq prosetik kodeksi. [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014]. Available at: — URL: https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovno-protssualnyj_kodeks/140.htm [in Kazakh] (accessed: 20.07.2022)
- 3 Ämirǵaliev A.A. Qazaqstan Respublikasynyń qylmystyq sot ısın júrgızudeǵı sotqa deingı satylardaǵy sot baqylaıy, prokurorlyq qadaǵalau jáne vedomstvolıyq ıs júrgızu baqylaıy araqatynasynyń özeıtı máseleleri. [Current problems of the relationship between judicial control, prosecutorial supervision and departmental control of proceedings at the pre-trial stages of the criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan]. Available at: — URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2018/Pravo/11_131533.doc.htm [in Kazakh] (accessed: 10.10.2022)
- 4 Baranov A.M. Qylmystyq ister boıynsa sotqa deingı ıs júrgızudeǵı zańdylyqıy qamtamasyz etu qúraldarynyń júesi. [System of means of ensuring legality in pre-trial proceedings in criminal cases]. RF Qylmystyq ıs júrgızu kodeksiniń normalary men instituttaryn jetildirı. Available at: — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/baranov-a-m-obespechenie-zakonnosti-v-dosudebnom-proizvodstve-po-ugolovnym-delam-monografiya-omsk-omskaya-akademiya-mvd-rossii> [in Kazakh] (accessed: 10.10.2022)
- 5 Petrov A.V. Prokurorlyq qadaǵalauıyń sot jáne vedomstvolıyq baqylaımen araqatynas. [Relationship of prosecutorial supervision with judicial and departmental supervision] Available at: — URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/70527-sootnoshenie-prokurorskogo-nadzora-sudebnym-vedomstvennym-kontrolem> [in Kazakh] (accessed: 17.07.2022)
- 6 Kälniski V. Resei Federasiasynyń QIJK 165-baby boıynsa tergeu äreketteriniń zańdylyǵy men negızdılıǵın sot baqylaıy tiımdı emes. [Court control over the legality and reasonableness of investigative actions under Article 165 of the Criminal Code of the Russian Federation is not effective]. “Qazaqstan Respublikasynyń qylmystyq sot ısın júrgızudeǵı prosetik baqylau: qazırǵı zamanǵy problemalar men damu perspektivalary” Halyqaralyq ğylymi-praktikalıy konferenciasynyń materialdary. Almaty. 2020. P. 112-114 [in Kazakh]
- 7 QR Prezidenti janyndaǵy qúqyqtyq saiasat jónindeǵı keńestiń múraǵattyq materialdary. [Archive materials of the Council on Legal Policy under the President of the Republic of Kazakhstan]. Ğylymi konsültantıyń, QR Prezidenti janyndaǵy qúqyqtyq saiasat jónindeǵı keńestiń búrynǵy múşesi (2003-2007) z.ğ.d., professor A.N. Ahpanovtyń múraǵaty. 2019. 126 p. [in Kazakh]
- 8 Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniń “Qazaqstan Respublikasyndaǵy Qúqyqtyq reformanyń memlekettik baǵdarlamasy”. [“State Program of Legal Reform in the Republic of Kazakhstan” of the President of the Republic of Kazakhstan]. Qaulısy, 1994 zhylǵy 12 aqpan №1569. Available at: — URL: Qatynau rejimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001569> [in Kazakh]. (accessed: 17.07.2022)

Information about the authors:

Maya Kulbaeva – **corresponding author**, master of law, senior lecturer of the Department of “Criminal legal disciplines”, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: kulbai@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6042-6551>

Asel Mukhamedina – master of law, senior lecturer of the Department of “Criminal legal disciplines”, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

E-mail: aboshjan@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3565>

Информация об авторах:

Майя Кулбаева – **основной автор**, магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин» Атырауского университета имени Х.Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

E-mail: kulbai@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6042-6551>

Асель Мухамедина – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин» Атырауского университета имени Х.Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

E-mail: aboshjan@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3565>

Авторлар туралы ақпарат:

Майя Кулбаева – **негізгі автор**, заң ғылымдарының магистрі, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің, «Қылмыстық құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

E-mail: kulbai@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6042-6551>

Асель Мухамедина – заң ғылымдарының магистрі, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің, «Қылмыстық құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

E-mail: aboshjan@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3565>